

ӘОЖ 391.745/749

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗАҚ ТҰРҒЫНДАРЫ ЗЕРТТЕУШІЛЕР ЕҢБЕКТЕРІНДЕ (XIX Ғ. СОҢЫ - XX Ғ.).**М.Қ. Егізбаева***Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ доценті, ҚР, (Алматы, Қазақстан)*Email: egyzbavamk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3338-291X>

Аңдатпа. Мақалада Шығыс Қазақстан аймағындағы қазақтардың зерттелу тарихына қатысты мәселелер жан-жақты қарастырылады. Зерттеудің негізгі мақсаты – Шығыс Қазақстан қазақтарының мәдениеті, тұрмыс-тіршілігі, әдет-ғұрпы мен әлеуметтік өмірін зерттеген ғылыми еңбектерді саралап, олардың ғылыми айналымдағы маңызын анықтау. Автор түрлі кезеңдерде жарық көрген еңбектерді, әсіресе патшалық Ресей дәуіріндегі жазба деректерді талдау арқылы аймаққа қатысты этнографиялық, тарихи және мәдени мәліметтердің қалыптасу жолдарын көрсетеді.

Қазақ даласы жөніндегі жазба деректердің көптеп жиналуы патшалық Ресейдің отарлау саясатының күшеюімен тікелей байланысты болды. Бұл кезеңде аймаққа жіберілген әскери қызметкерлер, саяхатшылар, шенеуніктер мен зерттеушілер қазақ халқы туралы құнды мәліметтер қалдырды. Олардың еңбектері таза академиялық сипатта болмағанымен, Шығыс Қазақстан қазақтарының өмір сүру салты, шаруашылығы, қоғамдық қатынастары мен мәдени дәстүрлері жөніндегі бағалы дереккөз ретінде маңызды рөл атқарады.

Мақалада осы деректердің библиографиялық және деректанулық маңызы ерекше атап өтіледі. Патша шенеуніктерінің жазбалары қазіргі таңда ғылыми құндылығын жоғалтпаған, керісінше, аймақтың тарихи-этнографиялық келбетін қайта қалпына келтіруде негізгі материалдардың бірі ретінде қызмет етеді. Сонымен қатар, зерттеуде кеңестік кезең мен тәуелсіздік жылдарында жарық көрген ғылыми еңбектер де талданып, Шығыс Қазақстан қазақтары мәдениетінің зерттелу динамикасы көрсетіледі.

Бұл мақала Шығыс Қазақстан өңірінің этномәдени мұрасын тану, қазақ халқының тарихи-мәдени даму ерекшеліктерін айқындау және өңірлік зерттеулердің ғылыми негізін кеңейту тұрғысынан маңызды үлес қосады.

Түйін сөздер: Этнос, ұлт, этнография, салт-дәстүр, киім, қолөнер.

Кіріспе

XVIII ғ. аяғында Семей, Өскемен төңірегінде қызмет бабымен ондаған жылдар бойы тұрған әскери инженер И.Г. Андреев сол маңдағы қазақ жұртшылығымен тығыз байланыста болуының нәтижесінде қазақ этнографиясы туралы өте құнды ғылыми еңбек қалдырды. И.Г. Андреев еңбегі негізінен Тарбағатай өңірі толығымен кіретін Қазақстанның солтүстік-шығысын мекендейтін Орта жүз қазақтарының өміріне байланысты жазылған. Оның «Описание Средней орды киргиз-кайсаков» (Андреев, 1998) еңбегінің басты құндылығы - Сібір шебіне Ертіс бойынша және Горькая шебіне іргелес жатқан қазақ руларының орналасуын көрсетуі.

XIX ғасырдың бас кезіне жататын И. Сиверс пен И.П. Фальктың «Письмо из Сибири» деген еңбегінде де Шығыс Қазақстан қазақтарының өмір салты, тұрмыс-тіршілігіне байланысты деректер бар. И. Сиверс өзінің саяхатының барысында

жол бойындағы әсіресе, Тарбағатай таулары, Боғас өзені бойында жайлап отырған қазақтарға байланысты көрген-білгендерін күнделік бетіне түсіріп отырған (Сиверс, Фальк, 1999).

Қазақ халқын этнографиялық тұрғыдан зерттеуде Дербес Сібір корпусының бастығы, генерал-майор С.Б. Броневский де айтарлықтай із қалдырды. С.Б. Броневский Москва ауыл шаруашылығы қоғамы мен Ішкі істер министрлігі Азиялық департаментінің тапсырмасы бойынша өзінің қол астындағы офицерлердің көмегімен Қазақстан, оның ішінде Орта жүз қазақтарының ауыл шаруашылығының жай-күйі мен дамуы туралы орасан зор материал жинады. Олардың бірқатары «Земледельческий журнал» бетінде жарияланды.

1829-1830 жж. С.Б. Броневский өзінің жұмысын аяқтап, оны Петербургте шығатын «Отечественные записки» журналында жариялайды. Онда зерттеуші Орта жүз қазақтарының өмір салты, әдет-ғұрыптары мен рухани мәдениеті туралы пікірлері мен тұжырымдары, көрген-білгендері, көкейге түйгендерін баяндайды (Броневский, 1930).

1832 жылы С.Б. Броневскийдің осы журналда жарияланған «О первой оседлости и хлебопашестве киргизов во вновь образуемом Кокбектинском округе в Киргизской степи» атты мақаласы Көкпекті округі қазақтарының отырықшылыққа көшудегі алғашқы тәжірибелері қазақ диқандарының жер жыртуы туралы болды, сондай-ақ, этнографиялық мәліметтерге де толы. Бұл мақалада көптеген диқандардың есімдері аталған (Броневский, 1932).

Аталмыш өңірде іссапармен болған Н.Д. Абрамовтың 1865 жылы жарық көрген «Киреевские киргизы Сибирского ведомства» атты мақаласы тікелей осы аймақтың қазақтарына байланысты еді. Бұл еңбекте автор олардың рулық құрамы, орналасуы, кәсібі жайлы нақты мәліметтер береді (Абрамов, 1865).

Орыстың белгілі саяхатшысы Г.Н. Потанин өзінің еңбектері мен мақалаларында өңір қазақтарына байланысты құнды деректер қалдырған. Оның саяхаттарының нәтижесінде жазылған «Очерки Северо-Западной Монголии» атты еңбегінде келтірілген қазір мүлде беймәлім ғұрып ерекше көңіл аударарлықтай: ғалым алғаш күн күркірегенде қазақтар үй сыртынан шөмішпен айнала ұрып, оны босағаға есік жанына қойып, «саумалық-саумалық, құрдық па, құрмадық па, жақсылықты, ескі жыл шықты, жаңа жыл келді» - деп айтып, ырым жасайтынын, сондай-ақ күрішті төгуге, ысыраптауға болмайды, ол пайғамбардың тісінен қалған» - деген түсінік барын жазады (Потанин, 1881). Сондай-ақ Орыс Географиялық қоғамы жазбаларында жарияланған «Поездка по Восточному Тарбагатаю» (Струве, 1867), «Путешествие по озеру Зайсан в южную область Черного Иртыша» (Струве, 1867) атты мақалалары да Тарбағатай қазақтарының рулық құрамы және орналасуы, мал шаруашылығымен айналысуы, үй кәсібі, қолөнер және аңшылық өнері, әдет-ғұрып, салт-дәстүрі жайлы мәліметтерге толы.

Сондай-ақ қарастырылып отырған өңір қазақтарының заттай және рухани мәдениеті туралы мәліметтер белгілі түрколог ғалым, түркі халықтарының этнографиясының білгірі В.В. Радловтың «Из Сибири» атты кітабында баяндалған (Радлов, 1989).

Сонымен қатар белгілі ғалым Ш.Ш. Уәлихановтың еңбектерінде өңір қазақтарына байланысты мәліметтерді кездестіруге болады. Ғалым өзінің

сапарында Тарбағатай өңірлерінде болып, сол жерлерді қоныстанып отырған қазақтардың ауылдарында болғанын жазып кеткен. Әсіресе, Ш.Ш. Уәлихановтың шығармалар жинағының 2 (Левшин, 1996) және 4 (Обычай казахов Семипалатинской области, 1878) томдарындағы мәліметтердің маңызы зор.

Жоғарыда аталған еңбектерден басқа орыстың мерзімді басылымдарында әдеби және әскери журналдарда қазақ халқының өмір-тіршілігіне байланысты мақалалар басылып тұрды. Солардың бірі П. деген атпен автордың «Обычай киргизов Семипалатинской области» (Дужин, 19855) деген мақаласы Тарбағатай өңірі қазақтарының құда түсіп, қыз ұзату және үйленуге, бала тууға, өлік жөнелтуге байланысты әдет-ғұрыптарына тікелей байланысты жазылған. 1855 жылы «Северная пчела» журналында жарияланған К. Дужанның «Свадебные обряды у киргизов Кокбектинского округа» деген мақаласындағы құда түсіп, қыз ұзату және үйленуге байланысты әдет-ғұрыптар жөнінде көптеген қызықты деректер келтірілген (Аристов, 1897). Бұл еңбектердің құндылығы сол - олар еңбектерін тікелей ел арасынан өздері жинаған мағлұматтар негізінде жазған.

Н.А. Аристов (Аристов, 1897) қазақ жүздері мен рулары, олардың таңбалары, шығуына, санына байланысты мәліметтерді халық арасынан жинай отырып, құнды мағлұматтар тастады.

Сондай-ақ қазақ халқының мәдениеті мен тұрмысын терең зерттеген Орыс Географиялық Қоғамының Батыс Сібір бөлімі және осы бөлімнің Семей бөлімшесінің жазбаларында жарияланған мақалалар ішінде де Тарбағатай өңірі қазақтарына байланысты мақалалар біршама. Солардың бірі Г. Катанаевтың «Прииртышские казаки и киргизы Семипалатинского уезда в их домашней и хозяйственной обстановке» деген мақаласы (Обзор Семипалатинской области на 1886 год, 1887). Бұл мақалада өңір қазақтарының заттай мәдениетіне, яғни баспанасына, киіміне, тағамына қатысты мағлұматтар келтірілген. Еңбек осы аймақты мекендеп отырған қазақтардың заттай мәдениетін көршілес қазақ және орыс қоныстанушыларымен салыстырмалы түрде жазылған.

XIX ғасырдың аяғынан бастап шыға бастаған «Обзор Семипалатинской области» жинағының 1886 (Обзор Семипалатинской области на 1887 год, 1888), 1887 (Обзор Семипалатинской области на 1890 год, 1891), 1890 (Сборник статей по Семипалатинской области , 1899) жылдардағы басылымдарында және «Памятная книжка Семипалатинской области» жинақтарында да (Коншин, 1901) облыстың мал шаруашылығы, егін шаруашылығы, көші- қон жолдары, этникалық құрамы, қазақтардың мінез-құлқы жөніндегі мағлұматтарды көптеп кездестіруге болады.

XIX ғасырдың аяғы XX ғасырдың басында Семей өңірінде өмір сүріп қазақтардың өмір-тіршілігімен етене танысқан Н.Я. Коншин болды. Ол сол өңірдегі қазақтардың ауылдарын аралап, зерттеу жұмысын жазу барысында үлкен септігін тигізген деректерді жазып қалдырып кетті. Оның «Очерки экономического быта киргиз Семипалатинской области» деген еңбегі Тарбағатай өңірін жайлаған қазақтардың тұрғын-жайлары, шаруашылығына қатысты мағлұматтарға толы (Коншин, 1899). «По Усть-Каменогорскому уезду» (Коншин, 1923), «Краткий исторический очерк Семипалатинского края» (Коншин, 1923), «К

вопросу о переходе киргиз Семипалатинской области, в оседлое состояние» (Коншин, 1922) және т.б. мақалалары өлкенің этнографиясы мәселелерін қамтыған. Ал Коншиннің «Записки о торговле с Западным Китаем и Западной Монголией и о мерах к ее развитию» (Грумм-Гржимайло, 1926) деген еңбегі Семей өңірінен өтетін сауда жолдары, тауарлардың құны, сауданың маңызы, қазақтардың саудаға араласуы жайында айтылған. Тарбағатай қазақтарының этнографиясын зерттеуде Н.Я. Коншиннің өзіндік орны ерекше. Бұл еңбектерде жергілікті қазақтардың әдет-ғұрпына, егін егу, шөп шабу тәсілдеріне, отырықшылыққа бет бұру үдерісіне айрықша мән береді.

Аталмыш өңір қазақтарының тұрмыс-салты мен мінез-құлқы және орналасуы туралы құнды мәлімет қалдырған 1903 жылы Қазақстан мен Қытай шекарасындағы Зайсаннан өтіп Қара Ертісті өрлей, одан әрі Өрмегейтіні асып, Батыс Моңғолияны аралап, қайтарында Қосағаш арқылы қайтқан Г.Е. Грумм-Гржимайло «Западная Монголия и Урянхайский край» атты үш томдық еңбек жазды. Осы кітаптың 2-ші кітабының III-томында абақ-керей, наймандардың тұрмыс-салт, әлеуметтік мәселелері жөнінде баяндайды (Борнеман, 1900). Г.Е. Грумм-Гржимайло мәліметтерін Н.Б. Борнеман толықтырады (Құдайбердіұлы, 1992).

Шәкәрім Құдайбердіұлы (Тынышпаев, 1925) мен М. Тынышпаев (Көбейұлы, 1993), М.Ж. Көпеев (Трофимук, 1930) еңбектерінен де өңір руларының орналасуы, санына байланысты мәліметтер алуға болады. Алайда бұл мәліметтер мұқият қаруды қажет етеді.

Сондай-ақ аталмыш өңір қазақтарының тұрмысына байланысты «Казакки» деген атпен шыққан КСРО Ғылым Академиясының С.И. Руденко басшылығымен жүргізілген арнайы экспедициялық зерттеу комиссиясының материалдары жинағының бірнеше басылымдарында жарияланған мақалалардың орны ерекше.

Осы аталған жинақтағы 1927 жылы Семипалатинск губерниясы қазақтарының тұрмыс күйіне атап айтқанда, сумен, азық-түлікпен қамтамасыз ету жөнінде және тағамы мен киімдері санитарлық зерттеу жүргізген Н.А. Трофимуктың мақаласы ерекше. Еңбектің құндылығы сол, қазақтардың тамақтануындағы әлеуметтік айырмашылықты зерттей отырып, ғалым бай мен кедейдің күніне тұтынатын тағам мөлшерінің процентін есептеп шығарды (Руденко, 1930).

Бұдан кейінгі уақытта Шығыс Қазақстан қазақтарына байланысты аталған экспедициялық зерттеу комиссиясының материалдарында жарияланған С.И. Руденконың «Очерк быта северо-восточных казахов» еңбегі өлке қазақтарына (өмір-тіршілігі, үй-жайы, киімі) қатысты ғылыми деректерінің құндылығымен және зерттелініп отырған өлке этнографиясын қамтығандығымен де назар аудартады. Аталмыш еңбекте Шығыс Қазақстан қазақтарының материалдық мәдениетіне, әсіресе баспанасы, киім-кешегі, тағамына айрықша мән берген (Маргулан, 1930). Осы экспедиция зерттеулерінің мақалалар жинағында жарияланған Шығыс Қазақстан наймандарына байланысты Ә.Х. Марғұланның мақаласы да қызықты (Маргулан, 1930).

Дәстүрлі тағамдар жүйесін зерттеуде ерекше атап өтетін еңбек -Ф.А. Фиельсруптың сүт тағамдары жайлы мақаласы. Ол түркі-моңғол халқының сүттен дайындалатын тағам түрлерін әзірлеу, өңдеу тәсілдерін салыстыра

отырып зерттеген алғашқы еңбек (Фиельструп, 1930).

Ұлы Отан соғысынан кейінгі жылдарда қазақ этнографиясын зерттеу ісі едәуір қолға алына бастады. Қазақ ССР Ғылым Академиясының тарих, археология және этнография институтының этнография бөлімі қызметкерлерінің қазақтардың дәстүрлі және осы заманғы тұрмысын зерттеген еңбектерінде осы өңірдің қазақтары туралы деректер ұшыраса бастады.

Осындай мақсатпен құрамында ғылыми қызметкерлер Д. Рахметов және М. Уралов бар этнографиялық экспедиция 1946-1948 жж. аралығында Семей және Шығыс Қазақстан облыстарына зерттеулер жүргізді. Бұл экспедицияның жұмысы Қазақстандағы этнографиялық зерттеулердің бастамасы болды. М. Уралов пен Д. Рахметов Шығыс Қазақстанның Зайсан, Тарбағатай және Ақсуат аудандарында болды және экспедиция есебіне қарағанда қазақтардың мүлдем жоғалып кеткен киім түрлеріне байланысты құнды да қызықты этнографиялық материалдар жинаған. Өкінішке орай экспедиция нәтижелері жарияланбаған, архив сақталмаған (Арғынбаев, 1959).

Зерттеліп отырған өңір қазақтарына байланысты Х.А. Арғынбаевтың мақаласында шығыстағы қазақтардың дәстүрлі материалдық мәдениетінде орыстармен қатынас нәтижесінде пайда болған өзгерістер туралы баяндалған. Онда қазақтар арасындағы баспанасы, киімі, тағамындағы өзгерістер, керісінше орыс баспанасы, киімі, тағамына қазақтардың әсері айтылады. Мәселен, әсіресе қымыздың орыстар арасында көп тарағаны айтылады (Арғынбаев, 1959).

М.С. Мұқанов пен В.В. Востровтың қазақ халқының және туыстас түркі халықтарының ру-тайпалық құрамы мен орналасуына қатысты монографиясы этникалық процесті зерттеуге қосатын елеулі үлес (Востров, 1968) және осы еңбекте олар ең алғаш рет қазақ халқының XIX-XX ғғ. басындағы ру-тайпалық құрылымдарының нақты орналасу аумағын картаға түсірді. Кейіннен М.С. Мұқанов тек Орта жүз қазақтарын қамтып жеке монография шығарды (Муканов, 1874). Осы зерттеуінде Орта жүз құрамына кірген тайпалардың тегі, әр кезеңдегі тағдыры мен этникалық тарихы, аймақтағы қазақтардың рулық құрамы, олардың әр кезеңдегі орын ауыстыруы сияқты мәселелерге егжей-тегжейлі тоқталған.

Х.А. Арғынбаев, М.С. Мұқанов, В.В. Востров сияқты ғалымдардың бірігіп жазған «Қазақ шежіресі хақында» деген еңбегі Орта жүз, оның ішінде қарастырылып отырған аймақ қазақтарының әр кезеңдегі орналасуы, этникалық құрамына байланысты құнды мәліметтерге толы (Арғынбаев, 2000).

Г.С. Нұрғалымованың «Шығыс Қазақстанның көне тарихы мен мәдениеті» деген еңбегінде осы өңірді мекен еткен тайпалар туралы мәліметтер келтіріліп, шығыс өңіріне түрлі мақсатпен келген елшіліктер мен экспедициялар деректері сараланады. Елді-мекен, жер-су атауларының тарихы баяндалады (Нұрғалымова, 2002).

Зардыхан Қинаятұлы (Қинаятұлы, 2001), Ислам Қабышұлы (Қабышұлы, 1978) сияқты ғалымдардың еңбектерінде де зерттеліп отырған аймақты мекендеген қазақ тайпаларына байланысты мәліметтер кездеседі.

Шығыс Қазақстан қазақтарының отбасылық әдет-ғұрыптарына байланысты жазылғын Д.Б. Ескекбаевтың мақаласы өңір қазақтарының отбасылық әдет-

ғұрыптары мен наным-сенімдеріне тікелей қатысты. Автор мақаланы өзі ел арасынан жинаған мәліметтер негізінде жазғандықтан бұл мақаланың біз үшін маңызы зор (Ескекбаев, 2001).

Қорыта айтқанда, Тарбағатай өңірінің қазақтарының зерттелуін қарастыру мәселесі қазақ халқының локальдық топтарын зерделеуде маңызы зор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

Андреев И.Г. Описание Средней орды киргиз-кайсаков.-Алматы:Ғылым, 1998. - 278 с.

Сиверс И., Фальк И.П. Письма из Сибири. - Алматы: Ғылым, 1999. - 136 с.

Броневский С.П. Записки генерал-майора Броневского о киргиз-кайсаках Средней Орды // Отечественные записки. - 1830. - Ч.2, кн. 2. - С. 193-194.

Броневский С.П. О первой оседлости и хлебопашестве киргизов во вновь образуемом Кокбектинском округе в Киргизской степи // Земледельческий журнал. - 1832. - № 8. - С. 89-91.

Абрамов Н.Д. Киреевские киргизы Сибирского ведомства // Известия РГО. - СПб., 1865. - Т.1. - С.112-123.

Потанин Г.Н. Очерки Северо-Западной Монголии. - СПб., 1881. -Вып.2. - 181 с.

Струве К., Потанин Г. Поездка по восточному Тарбагатаю // Записки ИРГО. - СПб., 1867. - Т.1. - С.65-73.

Струве К., Потанин Н. Путешествие на озеро Зайсан и речную область Черного Иртыша // Записки РГО по общей географии. - СПб., 1867. - Т.1. - С. 55-61.

Радлов В.В. Из Сибири: страницы дневника. -М.: Наука, 1989. - 749 с.

Валиханов Ч.Ч. Собр. соч.: в 5-ти томах. - Т. 2. -416 с.

Левшин В.И. Описание киргиз-кайсацких орд и степей. - Алматы: Санат, 1996. - 655 с.

П. Обычай казахов Семипалатинской области // Русский вестник. - 1878. - № 9. - С.23-46 .

Дужин К. Свадебные обряды у киргизов Кокбектинского округа // Северная пчела. - 1855. - № 92. - С.16-18.

Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. - СПб., 1897. - 486 с.

Катанаев Г. Прииртышские казаки и киргизы Семипалатинского уезда в их домашней и хозяйственной обстановке // Записки Зап.Сибирского отдела ИРГО. - 1893. - Кн. XV. - С. 79-85.

Обзор Семипалатинской области на 1886 год. - Семипалатинск, 1887. - 87 с. Обзор Семипалатинской области на 1887 год. - Семипалатинск, 1888. - 87 с. Обзор

Семипалатинской области на 1890 год. - Семипалатинск, 1891. - 87 с. Сборник статей по Семипалатинской области (Из памятных книжек на 1897- 99). - Семипалатинск, 1899. - 112 с.

Коншин Н.Я Очерки экономического быта киргиз Семипалатинской

области

// Памятная книжка Семипалатинской области на 1901 г. - Семипалатинск, 1901. - С. 9-19.

Коншин Н.Я. По Усть-Каменогорскому уезду. Путевые заметки. - Семипалатинск, 1899. - 51 с.

Коншин Н.Я. Краткий исторический очерк Семипалатинского края // Наше хозяйство. - 1923. - № 9. - С. 34-40.

Коншин Н.Я. К вопросу о переходе киргиз Семипалатинской области в оседлое состояние // Наше хозяйство. - 1923. - № 10. - С. 41-47.

Коншин А. Записки о торговле с Западным Китаем и Западной Монголией о мерах к ее развитию // Наше хозяйство. - 1926. - № 2. - С. 57-64.

Грумм-Гржимайло Г.Е. Западная Монголия и Урянхайский край. - Л., 1926. Т. 3. - 895 с.

Борнеман Н. Очерки Тарбагатайского края // Сборник консульских донесений. - 1900. - Вып. III. - С. 29-35.

Құдайбердіұлы Ш. Түрік, қазақ, һәм хандар шежіресі. - Алматы: Дастан, 1992. - 120 б.

Тынышпаев М. Материалы к истории киргиз-казакского народа. - Ташкент, 1925. - 75 с.;

Көбейұлы М.Ж. Қазақ шежіресі. - Алматы, 1993. - 76 б.

Трофимук Н.А. Санитарный очерк обследования, питания, жилища и одежды жителей Казахстана // Казаки: Сборник статей. - Л., 1930. - Вып. XV. - С. 163-202.

Руденко С.И. Очерк быта северо-восточных казаков // Казаки: Сборник статей. - Л., 1930. - Вып. XV. - С. 1-62.

Маргулан А.Х. Найманы // Казаки: Сборник статей. - Л., 1930. - Вып. XV. - С. 63-70.

Фиельструп Ф.А. Молочные продукты питания турков-кочевников // Казаки: Сборник статей. - Л., 1930. - Вып. XV. - С. 71-85.

Қазақстандағы тарих ғылымы. - Алматы, 2004. - 321 б.

Аргынбаев Х.А. Историко-культурные связи русского и казахского народов и их влияние на материальную культуру казахов в середине XIX и нач. XX веков (По материалам Восточного Казахстана) // Труды ИИАЭ. - Алматы, 1959. - Т. 6. - С. 19-90.

Востров В.В., Муканов М.С. Родоплеменной состав и расселение казахов. - Алма-Ата, 1968. - 255 с.

Муканов М.С. Этнический состав и расселение казахов Среднего жуза. - Алма-Ата: Наука, 1974. - 200 с.

Аргынбаев Х.А., Муканов М.С., Востров В.В. Қазақ шежіресі хақында. - Алматы: Атамұра, 2000. - 464 б.

Нұрғалымова Г.С. Шығыс Қазақстанның көне тарихы мен мәдениеті. - Алматы: "Арыс" баспасы, 2002. - 116 б.

Қинаятұлы З. Моңғол үстіртін мекен еткен соңғы түркі тайпалары. IX-XII ғасыр. - Астана: Елорда, 2001. - 208 б.

Қабышұлы И. Керейлер керуені: тарихи монографиялық қысқаша шолу. -

Өлгий, 1978. -116 б.

Ескекбаев Д.Б. Шығыс Қазақстан облысы қазақтарының отбасылық әдет-ғұрыптары // Қазақтың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері: өткендегісі мен бүгіні. Мақалалар жинағы. - Алматы, 2001. - 51-58 бб.

М.К. Егизбаева

К.и.н., доцент КазНУ им. аль-Фараби, ҚР, г. Алматы

КАЗАХСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА В ТРУДАХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ (КОНЕЦ XIX-XX В.В.)

Аннотация. В статье всесторонне рассматриваются вопросы, связанные с исследованием казахов Восточного региона Казахстана. Основная цель работы – проанализировать труды ученых, изучавших культуру, быт, социальную организацию и духовную жизнь восточноказахстанских казахов, а также определить их значение в научном обороте. Автор обращается к различным источникам и публикациям, выходящим в разные исторические периоды, и показывает, как формировалась база этнографических и историко-антропологических знаний об этом аймаке.

Особое внимание уделяется тому, что активное накопление письменных сведений о казахской степи было напрямую связано с усилением колонизационной политики Российской империи. В этот период в регион направлялись военные, чиновники, исследователи и путешественники, которые оставили после себя значительный массив описаний, наблюдений и этнографических заметок. Хотя подобные источники нельзя считать полноценными научными трудами в строгом академическом смысле, они предоставляют важную информацию по рассматриваемой теме и продолжают сохранять высокую библиографическую ценность.

В статье подчеркивается, что данные материалы, созданные царскими администраторами и наблюдателями, не утратили своего научного значения и по сей день. Они служат ключевыми документами для реконструкции историко-культурного облика региона, восстановления особенностей традиционного хозяйства, быта и мировоззрения казахов Шығыс Қазақстан.

Кроме того, автор анализирует труды, опубликованные в советский период и в годы независимости, показывая эволюцию научных подходов к изучению восточноказахстанских казахов. Таким образом, статья вносит вклад в углубление знаний об этнокультурном наследии региона и расширяет теоретико-методологическую базу региональных исследований.

Ключевые слова: этнос, нация, этнография, обычаи и обряды, одежда, ремесло.

M.K. Egyzbaeva

Associate Professor of KazNU al-Farabi, RK, Almaty

KAZAKH POPULATION OF EASTERN KAZAKHSTAN IN THE WORKS OF RESEARCHERS (LATE 19TH– 20TH CENTURIES)

Abstract. The article examines key issues related to the study of the Kazakh population living in the eastern regions of Kazakhstan. The main objective of the work is to analyze and systematize the scholarly contributions of researchers who have explored the culture, daily life, and social structure of the Kazakhs of East Kazakhstan. Particular attention is given to the ways in which these studies have evolved over time and the methodological approaches used by various

authors.

Written sources about the Kazakh steppe became more numerous during the period of the Russian Empire's colonial expansion. Although the records produced by tsarist officials cannot be classified as comprehensive academic studies, they nevertheless serve as extremely valuable materials for understanding the historical and cultural development of the region. These documents contain important ethnographic observations, descriptions of traditional customs, and insights into the social relations of the local population.

Despite their limitations and certain ideological biases, the information found in these sources remains relevant and continues to hold significant bibliographic value. Modern historians and ethnographers still rely on these early accounts as supplementary evidence while reconstructing the cultural heritage of the Kazakhs of East Kazakhstan. Overall, the article underscores the importance of revisiting archival materials and reassessing past research in order to gain a more complete and nuanced understanding of the region's historical and ethnocultural landscape.

Key words: ethnos, nation, ethnography, customs and rituals, clothes, create.

Reference:

Andreev I.G. *Opisanie Srednej ordy kirgiz-kajakov*. - Almaty: Gylym, 1998. - 278 s.

Sivers I., Fal'k I.P. *Pis'ma iz Sibiri*. - Almaty: Gylym, 1999. - 136 s.

Bronevskij S.P. *Zapiski general-majora Bronevskogo o kirgiz-kajakah Srednej Ordı* // *Otechestvennye zapiski*. - 1830. - Ch.2, kn. 2. - S. 193-194.

Bronevskij S.P. *O pervoj osedlosti i hlebopashestve kirgizov vo vnov' obrazuemom Kokbektinskom okruge v Kirgizskoj stepi* // *Zemledel'cheskij zhurnal*. - 1832. - № 8. - S. 89-91.

Abramov N.D. *Kireevskie kirgizy Sibirskogo vedomstva* // *Izvestiya RGO*. - SPb., 1865. - T.1. - S.112-123.

Potantin G.N. *Ocherki Severo-Zapadnoj Mongolii*. - SPb., 1881. - Vyp.2. - 181 s.

Struve K., Potantin G. *Poezdka po vostochnomu Tarbagatayu* // *Zapiski IRGO*. - SPb., 1867. - T.1. - S.65-73.

Struve K., Potantin N. *Puteshestvie na ozero Zajsan i rechnuyu oblast' Chernogo Irtysha* // *Zapiski RGO po obshchej geografii*. - SPb., 1867. - T.1. - S. 55-61.

Radlov V.V. *Iz Sibiri: stranicy dnevnika*. - M.: Nauka, 1989. - 749 s. Valihanov Ch.Ch. *Sobr. soch.: v 5-ti tomah*. - T. 2. - 416 s.

Levshin V.I. *Opisanie kirgiz-kajsakskih ord i stepej*. - Almaty: Sanat, 1996. - 655 s.

P. *Obychaj kazahov Semipalatinskoj oblasti* // *Russkij vestnik*. - 1878. - № 9. - S.23-46.

Duzhin K. *Svadebnye obryady u kirgizov Kokbektinskogo okruga* // *Severnaya pchela*. - 1855. - № 92. - S.16-18.

Aristov N.A. *Zametki ob etnicheskom sostave tyurkskih plemen i narodnostej i svedeniya ob ih chilennosti*. - SPb., 1897. - 486 s.

Katanaev G. *Priirtyshskie kazaki i kirgizy Semipalatinskogo uezda v ih domashnej i hozyajstvennoj obstanovke* // *Zapiski Zap.Sibirskogo otdela IRGO*. - 1893. - Kn. XV. - S. 79-85.

Obzor Semipalatinskoj oblasti na 1886 god. - Semipalatinsk, 1887. - 87 s. *Obzor Semipalatinskoj oblasti na 1887 god.* - Semipalatinsk, 1888. - 87 s. *Obzor*

Semipalatinskoj oblasti na 1890 god. - Semipalatinsk, 1891. - 87 s. Sbornik statej po Semipalatinskoj oblasti (Iz pamyatnyh knizhek na 1897-99). - Semipalatinsk, 1899. - 112 s.

Konshin N.Ya Oчерки ekonomicheskogo byta kirgiz Semipalatinskoj oblasti // Pamyatnaya knizhka Semipalatinskoj oblasti na 1901 g. - Semipalatinsk, 1901. - S. 9-19.

Konshin N.Ya. Po Ust'-Kamenogorskому uezdu. Putevye zametki. - Semipalatinsk, 1899. - 51 s.

Konshin N.Ya Kratkij istoricheskij oчерk Semipalatinskogo kraja // Nashe hozyajstvo. - 1923. - № 9. - S. 34-40.

Konshin N.Ya. K voprosu o perekhode kirgiz Semipalatinskoj oblasti v osedloe sostoyanie // Nashe hozyajstvo. - 1923. - № 10. - S.41- 47.

Konshin A. Zapiski o trgovle s Zapadnym Kitaem i Zapadnoj Mongoliej o merah k ee razvitiyu // Nashe hozyajstvo. - 1926. - № 2. - S. 57-64.

Grumm-Grzhimajlo G.E. Zapadnaya Mongoliya i Uryanhajskij kraj. -L., 1926. - T. 3. - 895 s.

Borneman N. Oчерки Tarbagatajskogo kraja // Sbornik konsul'skih donesenij. - 1900. - Vyp. III. - S. 29-35.

Qudajberdiuly Sh. Turik, qazaq, hәм handar shezhiresi. - Almaty: Dastan, 1992. - 120 b.

Tynyshpaev M. Materialy k istorii kirgiz-kazakskogo naroda. - Tashkent, 1925. - 75 s.;

Kobejuly M.Zh. Qazaq shezhiresi. -Almaty, 1993. - 76 b.

Trofimuk N.A. Sanitarnyj oчерk obsledovaniya, pitaniya, zhilishcha i odezhdy zhitelej Kazahstana // Kazaki: Sbornik statej. - L., 1930. - Vyp. HV. - S. 163-202.

Rudenko S.I. Oчерk byta severo-vostochnyh kazakov // Kazaki: Sbornik statej. - L., 1930. - Vyp. XV. - S. 1-62.

Margulan A.H. Najmany // Kazaki: Sbornik statej. - L., 1930. - Vyp. HV. - S. 63-70.

Fiel'strup F.A. Molochnye produkty pitaniya turkov-kochevnikov // Kazaki: Sbornik statej. - L., 1930. - Vyp. XV. - S.71-85.

Qazaqstandaqy tarih gylymy. - Almaty, 2004. - 321 b.

Argynbaev H.A. Istoriko-kul'turnye svyazi russkogo i kazahskogo narodov i ih vliyanie na material'nyu kul'turu kazahov v seredine XIX i nach. XX vekov (Po materialam Vostochnogo Kazahstana) // Trudy IIAE. - Almaty, 1959. - T. 6. - S.19-90.

Vostrov V.V., Mukanov M.S. Rodoplemennoj sostav i rasselenie kazahov. - Alma-Ata, 1968. - 255 s.

Mukanov M.S. Etnicheskij sostav i rasselenie kazahov Srednego zhuza. - Alma-Ata: Nauka, 1974. - 200 s.

Arqynbaev H.A., Muqanov M.S., Vostrov V.V. Qazaq shezhiresi haqynda. - Almaty: Atamura, 2000. - 464 b.

Nurgalymova G.S. Shygys Qazaqstannyn kone tarihy men madenieti. - Almaty: "Arys" baspasy, 2002. - 116 b.

Qinayatuly Z. Mongol ustirtin meken etken sonqy turki tajpalary. IX-XII qasyr. - Astana: Elorda, 2001. - 208 b.

Qabyshuly I. Kerejler kerueni: tarihi monografiyalıq qysqasha sholu. - Olgij, 1978. -116 b.

Eskekbaev D.B. Shyqys Qazaqstan oblysy qazaqtarynyn otbasylyq adet-qyryptary

// Qazaqtyn adet-quryptary men salt-dqstyrleri: otkendegisi men bygini. Maqalalar zhinaqy. - Almaty, 2001. - 51-58 bb.

Авторлар туралы мәлімет:

Меруерт Карпыковна Егизбаева — тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, археология, этнология және музеология кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Information about authors:

Meruert Karpykovna Yegizbayeva — Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of Archaeology, Ethnology and Museology, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Сведения об авторах:

Меруерт Карпыковна Егизбаева - к.и.н., доцент, кафедра археологии, этнологии и музеологии, КазНУ им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

IRSTI 03.20

THE INFLUENCE OF EXILED POLES ON SOCIAL AND CULTURAL LIFE OF EASTERN KAZAKHSTAN IN THE XIX - EARLY XX CENTURIES

Bakyt Zh. Atantayeva¹, Raushan D. Akhmetova^{2*}, Meruyert B. Ibrayeva³

¹ Shakarim University, (Semey, Kazakhstan)

² Shakarim University, (Semey, Kazakhstan)

³ Astana IT University, (Astana, Kazakhstan)

E-mail:batantaeva@mail.ru¹

r.d.akhmetova@mail.ru²

micmik_kz@mail.ru³

¹<https://orcid.org/0000-0001-6104-9797>

²<https://orcid.org/0000-0003-1359-0006>

³<https://orcid.org/0000-0002-5656-7976>

Abstract. Among the representatives of different ethnic groups living in the multi-ethnic, multi-religious society of Kazakhstan, there is also a place for representatives of the Polish one. Poles first appeared on the territory of Kazakhstan in the XVIII century. They were Polish rebels who were exiled by the tsarist government to the Kazakh land. The local authorities forcibly attached them to the population of Ural and Siberian Kazakhs against their will. The exiled Poles participated in the national liberation revolts in Poland against the Russian Empire in 1830-1831, 1863-1864. A significant part of them was nobles. Among the Poles were many poets and writers,